

39. Azerbaycan Sineması'nda Sovyet Döneminin Korku Janrı Üzerinden Yansımaları: Khennas Filmi Örneği¹

Gizem ŞİMŞEK KAYA²

APA: Şimşek Kaya, G. (2023). Azerbaycan Sineması'nda Sovyet Döneminin Korku Janrı Üzerinden Yansımaları: Khennas Filmi Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 648-657. DOI: 10.29000/rumelide.1405779.

Öz

Önce Rus İmparatorluğu'nun sonrasında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) içerisinde yer alan Azerbaycan, yıllar sonra SSCB'nin dağılmaya başlaması üzerine 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan edebilmiştir. Bu dönemde birçok olayda binlerce Azeri Türk'ün ölümüyle sonuçlanan çatışmalar halk üzerinde derin izler bırakmıştır. Toplumsal değişimi sağlayan, siyasi ve sosyal yaşam dönüşümlerine doğrudan veya dolaylı etki eden olayların edebiyat, müzik, sinema gibi sanat dallarında izdüşümlerini görmek de bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Zira sanat eserleri, istisnai durumlar haricinde içinden çıktıkları toplumun yaşantısından, değişim ve dönüşümlerinden beslenir. Toplum, doğrudan olmasa dahi sanata her zaman yön verir; sanat eserlerinin ve akımlarının ilerleyişi konusunda belirleyici unsur olmaktadır. İlk örnekleri 1898 yılındaki belgesellerle başlayan sinema yolculuğuna dram türündeki 1915 Avrad ile devam eden Azerbaycan Sineması'nda, günümüze değin ağırlıklı olarak dram türünde eserler çıkmıştır. Bu da toplumun sanata yön verme olgusu ile birebir örtüşen bir durumdur. Çünkü Azerbaycan sinemasında toplumun yaşadığı acılar ve siyasi dönüşümler kaçınılmaz biçimde dram türü ile ifade edilmiştir. Ülke sineması olarak öne çıkmayan ve akademik çalışmalar haricinde diğer ülke sinemalarına nazaran göz ardı edilmiş konumda olan Azerbaycan Sineması, korku türündeki ilk örneğini 2017 yılında Elvin Abdulla tarafından çekilen Khennas ile vermiştir. Film Sovyet-Azerbaycan çatışmalarına dair alt metinler barındırması yani topluma ait hafızayı içermesi ve ülkede bu türde çekilmiş ilk film olma özellikleri nedeniyle örneklem olarak seçilmiştir. Bu çalışmada, Khennas filminde kullanılan korku unsurları ile Azerbaycan-Sovyet çatışması olguları eleştirel kuram üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Sineması, korku sineması, Sovyetler Birliği, Azerbaycan

¹ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 18.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.12.2023-**Yayın Tarihi:** 21.12.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1405779

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü / Dr., İstanbul Kültür University, Faculty of Art and Design, Radio, Television and Cinema Department (İstanbul, Türkiye), gizsimsek@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0001-7514-9828, **ROR ID:** https://ror.org/05jvrwv37, **ISNI:** 0000 0001 2309 1070, **Crossreff Funder ID:** 501100007503

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Reflections of The Soviet Era in Azerbaijani Cinema Through The Horror Genre: The Example of The Movie "Khennas"³

Abstract

Azerbaijan, located within the Soviet Socialist Republics Union (USSR) following the Russian Empire, was able to declare its independence in 1991 upon the beginning of the dissolution of the USSR. During this period, conflicts resulting in the deaths of thousands of Azerbaijani Turks left deep scars on the population. Witnessing reflections of events directly or indirectly affecting political and social transformations in fields like literature, music, and cinema during this period is not surprising. Artworks, apart from exceptional cases, draw inspiration from the society they emerge from, feeding on its way of life, changes, and transformations. Society, whether directly or indirectly, always influences art; it remains a determining factor in the progression of artworks and artistic movements. Azerbaijan Cinema, starting with documentaries in 1898 and continuing with the drama genre in the 1915 film *Avrad*, has predominantly produced works in the drama genre until today. This aligns directly with the phenomenon of society shaping art. Because in Azerbaijani cinema, the pains experienced by the society and political transformations have inevitably been expressed through the drama genre. Azerbaijan Cinema, not prominent as a national cinema and relatively overlooked compared to other national cinemas except in academic studies, presented its first example in the horror genre with 'Khennas,' directed by Elvin Abdulla in 2017. Chosen as an example due to its underlying themes related to Soviet-Azerbaijan conflicts and its incorporation of the societal memory, being the first film of its kind in the country. This study critically examines the horror elements used in the film 'Khennas' in relation to the facts of the Azerbaijan-Soviet conflict through a theoretical framework.

Keywords: Azerbaijani Cinema, horror cinema, Soviet Union, Azerbaijan

1. Giriş

Yedinci sanat dalı olarak kabul edilen sinema hem toplumdan beslenerek şekillenmekte hem de toplumu şekillendirmektedir. Başlangıçta gündelik hayatın akışında çekilen görüntülerden oluşan filmler, zaman içerisinde sinemacıların anlattıkları hikâyelere dönüşmeye başlamıştır. Filmleri ortaya koyan kişilerin fikir ve düşüncelerini, hayal ve korkularını diğer insanlarla paylaşmalarına yardımcı olan sinema bu bağlamda filmin üreticilerine ait ideolojileri de yansıtmaktadır. İdeolojiler ise toplumdan bireye, bireyden topluma dairesel bir süreç içerisinde yer alan unsurlardır. Bireyler toplum ile, toplum ise bireyler ile beslenmekte ve süreç tarihsel olaylar, sıcak gelişmeler üzerinden her daim bu beslenme devam etmektedir.

Bireylerin duygu ve düşüncelerinin üretimleri sonucunda ortaya çıkan sinema eserleri, içinden çıktıkları toplumun gerçekliklerinden ve inançlarından beslenmektedir. Bütün ülkelerin az gelişmiş ya da gelişmiş

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 18.10.2023-Acceptance Date: 20.12.2023-Publication Date: 21.12.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1405779

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

olmakla birlikte sinema üretimleri bulunmaktadır. Azerbaycan Sineması'nda, Azerbaycan'ın gündelik hayatı ve toplumsal durumu üzerinden genellikle aynı türe ait filmler yapılmış, 1990 sonrası bağımsızlığının ilanıyla birlikte kendi sesiyle birlikte diğer ülke sinemalarında görülen türlere ait ürünler de verilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada örneklem olarak alınan *Khennas* filmi, Azerbaycan Sineması'nın çekmiş olduğu korku türündeki ilk film olmakla birlikte, toplumsal olayları da Sovyet Dönemi'nde yaşananlar üzerinden anlatma yoluna gitmiştir. Bu durum, filmlerin sinemacılar ve dolayısıyla da içerisinde ortaya çıktığı toplumdan ayrı düşünülmemeyeceğinin kanıtı durumundadır.

Çalışmamızın amacı öncelikle diğer ülke sinemaları kadar bilinmeyen Azerbaycan Sineması'nın gelişiminin nasıl olduğu görmek; ardından Azerbaycan tarihini kısaca inceleyerek, ülkenin sineması ile tarihinin kesişimlerine göz atmayı sağlamaktır. Sonrasında ise Azerbaycan Sineması'nın korku türündeki ilk örneği olan *Khennas* filmi, eleştirel kuramdan faydalanılarak ideolojik olarak filmin toplumdan beslenme koşulları ve bu koşullar sonucunda ortaya konan ürünün yeniden kodlanmış haliyle topluma nasıl döndürüldüğü üzerinden incelenerek ele alınacaktır.

2. Azerbaycan sinemasının gelişimi

Toplumdan ve insandan ayrı düşünülmemeyen bir sanat dalı olan sinema, üretildiği toplumun kültür, gelenek ve yaşamından izler taşımaktadır. Sinema Lumiere Kardeşler'in ürettiği *L'arrivée D'un Train à La Ciotat* (1896) adlı filmin Bakü'de gösterimi ile Azerbaycan'a girmiştir. Azerbaycan hayatından kesitler sunan ilk filmlerin gösterimlerine ise 1898 yılında rastlanmıştır. Canlı fotoğraflar olarak nitelendirilen bu ilk üretimlerden sonra ise daha o zamanlarda Azerbaycan, sinema sanatının önemini ve gelecekte gelişeceğini hissederek ilerlemiştir. Azerbaycan Sineması'nın ortaya çıkış tarihi 1915 olarak kabul edilmekle birlikte, Bakü tiyatrolarının sanatçılarının yer aldığı ve yazar Artsıbaşev'in romanından uyarlanan *Avrad* filmi Azerbaycan'ın ilk sinema filmi olarak kabul edilmektedir. Her ülkedeki sinema kendi içerisinde tarihsel dönüşümleri nedeniyle dönemlere ayrılmaktadır; Azerbaycan sinemasını 1915'ten 1920'deki inkılabı kadar olan birinci dönem yani Azerbaycan Sineması dönemi; 1920'den 1990 yılına kadar olan ikinci dönem yani Sovyet Azerbaycanı Sineması ve 1990'dan günümüze kadar olan kısım ise üçüncü dönem yani Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sineması. (İsmailov 26-27)

1920'den sonra rejimin değişmesine bağlı olarak ülkede toplum hayatı büyük ölçüde değişime uğramıştır. Ekim ihtilali sonrası başta İslam dini olmak üzere inanç temelli gelenekler olumsuz yönde etkilenmiş, inananlar pek çok baskıya maruz kalmıştır. Sovyet Yönetimi; ihtilal sonrası dine ve onun yerleşik kurumlarına karşı mücadele yürütmüştür. Bu yaklaşımı doğrultusunda dinî teşkilatlara, camilere, kiliselere, sinagoglara, kutsal mekanlara karşı resmi yaptırımlarda bulunmuştur. (Taştan 18) Sovyet Azerbaycanı sinemasının tarihi gelişimine de diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi aktüalite, belgesel ve kısa metrajlı filmlerle başlanmıştır. Oldukça baskıcı olan bu rejim sırasında Azerbaycan Türkleri arka plana itilerek Ruslar, Azerbaycanlı Ermeniler Azerbaycan'a hâkim duruma geldiler. Böyle bir diktatörlük döneminde milli eser yaratımı tıkanmıştır. (İsmailov 32)

Azerbaycan sinemasında tarihi filmler ile biyografi türleri oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türde üretilen pek çok örnek konu ve biçim yönünden, Azerbaycan sinemasının karakteristik yapısını oluşturmuştur. *Sabuhi* (1941) ve *Fethali Han* (1947) gibi yapımlar; çekim teknikleri açısından oldukça net örnekler ortaya koyarken sinemasal beklentileri de artırmıştır. Çağdaş Azerbaycan sinemasına baktığımızda ise tarihi – biyografi filmleriyle sınırlı olmadığını ve yeni türlere de yönelen yönetmenler olduğunu, bu yönelimlerin de başarılı sonuçlar verdiğini görebiliriz. Başarılı sonuçlanan yapımların ana etmenleri ise yönetmenlerin yeni eğilimler ve sanat prensiplerine yatkın yaklaşımları olmuştur. (Bayramov 74)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

1960 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kararı doğrultusunda Bakü Sinema Stüdyosu'na görkemli Azerbaycan yazarı ve yönetmeni Cafer Cabbarlı'nın adı verilmiştir. Aynı yıl Rıza Tahmasib'in *Onu Bağışlamak Olur mu?*, Ağarza Guliyev'in *Seher* ve Hüseyin Seyitzade'nin *Köroğlu* filmleri bu stüdyoda yapılmıştır. Sovyet Azerbaycan sinemasının bir özelliği ise, az sayıda film çevrilen yılların oldukça fazla olmasıdır. 1961 yılında sadece Alisettar Atakişiyev'in *Bizim Cadde* filmi; 1962 yılında ise Hasan Seyidbeyli'nin *Telefoncu Kız* ve Letif Seferov'un *Leyla ile Mecnun* filmleri çevrilmiştir. 1960'lı yılların tamamına baktığımız zaman ise Sovyet Azerbaycanı sinemacılarının çağdaşlarının görüş ve düşüncelerinden etkilendiğini; devrin kahramanlarının yansımalarında kendi sosyal ve estetik değerlerini aradıklarını görmek mümkündür. Söz konusu dönemde Sovyet filmlerinde dinamizm, montaj, ritm, genel kompozisyon ve geçişlerin olumlu biçimde ilerlediğini söylenebilir. Alisettar Atakişiyev'in *Sihirli Palto* (1965), Adil İskenderov'un ise *Ahmet Neredesin?* (1965) filmleriyle güç kazanan masalsı anlatılar ve müzikal komediler dönemin alametifarikaları olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması, Azerbaycan sinemasındaki bazı filmler için ilginç gerçekleri ortaya çıkarmıştır. *Yirmialtı Bakü Komiseri* (1966) ile *Yıldızlar Sönmez* (1971) filmlerinin esas öykülerinin tamamen başka olduğu; Sovyetler Birliği'nin propagandalarına hizmet etme amacıyla çevrildiği kanıtlanmıştır. (İsmailov 82-84)

1970 – 1980'li yıllara geldiğimizde ise Azerbaycan sinemasında renklendirme, ışıklandırma ve kamera tekniklerinin artması sayesinde daha güçlü bir sinematograf kimliği oluşturulması mümkün olmuştur. Söz konusu dönemde çekilen *Çocukluğun Son Gecesi* (1969), *Tüfek Sesi* (1975) ve *Yaramaz* (1988) isimli filmleri bu gelişimin en başarılı örnekleri olarak gösterilebilir. 1970'li ve 1980'li yıllardaki Azerbaycan sinemasının günlük yaşam unsurlarından güç alması ve anlatım tarzında görülen sadelik Elbay Rzaquliyev'in çalışmalarında kendisini fazlasıyla göstermektedir. (Bayramov 75)

1980'li yıllarda ise Azerbaycan sinemasında sanatsal sorunların çözümleri ön plana gelmektedir. Oktay Mirqasimov'un *İnanmak İstiyorum* (1980), Fikret Aliyev'in *Altın Uçurum* (1980), Kamil Rüstembeyov'un ise *Bekle Beni* (1980) filmleri felsefi düşünceye odaklanırken; inandırıcı ve nitelikli bir üslup sunmaktadır. Eldar Guliyev'in *Bir Güney Şehrinde* (1969), Rasim Ojagov'un ise *İstintak* (1979), *Kapalı Kapı* (1981) ve *Park* (1983) filmleri ise yalın bir anlatımı tercih eden ama güçlü sosyolojik altyapılara sahip yapımlar olarak dikkat çekmektedir. (Bayramov 76)

1980-1990 yılları arasında çekilen Sovyet filmlerinin seyirci tarafından ilgi görenlerinin yalnızca mili malzeme ve milli oyuncularla yapılmış olan filmler olduğu görülmektedir. Bu yıllarda Sovyet Azerbaycan Sineması gelişim ve olgunlaşma göstermektedir. Bu dönemde çekilen filmlerin yelpazesi ciddi siyasi ve sosyal konularla birlikte komedi ve macera filmlerinin de katılımı ile genişlemiştir. Adeta aynada yansımının görülmesi gibi sinema da çağdaş Sovyet toplumunun hayatının bazı alanlarını yansıtmıştır. Yeniden yapılanma toplumun genelinde yayılırken sinema sanatçıları da sadece toplumun başarılarından değil, aynı zamanda olumsuzluklar adına mücadelede kurban gitmiş olan insan hayatının değerinden de bahseden çeşitli filmler ortaya koydular. Bu dönemde çekilen *Uzun Ömrün Akortları* (1981), *Bir Annin Hükümü* (1981), *Kapalı Kapı* (1981), *Park* (1983), *Sizi Dünyalar Kadar Seviyorum* (1985), *Şeytan Göz Önünde* (1987) gibi sanatçıların, ünlü kişilerin hayatları hakkında çeşitli filmler bulunmaktadır. (İsmailov 141)

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlık elde etmesiyle birlikte Azerbaycan Sineması da üçüncü dönemine girmiştir. Azerbaycan bu özgürlükle beraber Ermenistan ile çatışmaların yaşanmaya devam etmesi ve topraklarını korumaya çalışmasıyla birlikte toplumsal kimliğini ve yaşamını da bir yandan sürdürmeye çalışmaktadır.

Adres	Address
--------------	----------------

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi	RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
--	---

e-posta: editor@rumelide.com	e-mail: editor@rumelide.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

1992 ile 2006 yılları arasındaki toplam film sayısı, Azerbaycan Sinema Veritabanı'na göre 65 olarak kayda geçmiştir. Genel olarak Azerbaycan Sineması üretimleri incelendiğinde siyasi koşullar ve toplumsal olaylara yer verildiği görülmektedir. Ancak dönemlere göre kapsam ve içerik değişmektedir. Örneğin Sovyetler Birliği döneminde sosyalist içerikli filmler yoğunlukta iken bağımsızlık döneminde ise milliyetçiliği ön plana çıkaran filmler üretilmiştir. Bağımsızlık sonrası çekilen bazı filmler ise sosyalizm eleştirisi yapmaktadır. Azeri yönetmenler, sıklıkla "Sovyetler Birliği'nin aydınlık yüzünün arkasında aslında bir karanlık yattığı" düşüncesine atıfta bulunan filmler çekmiştir. Dolayısıyla eleştirel düşüncenin filmlerin geneline hâkim olduğu söylenebilir. (Kırık 369)

Bir propaganda aracı olarak sıklıkla başvurulan sinemanın, içinde bulunduğu toplumun gelişmelerinden bağımsız kalması beklenemez. Azerbaycan Sineması da toplumsal değişikliklerin etkisi altında ilerlemiştir.

3. Azerbaycan tarihine kısa bir bakış

Azerbaycan isminin bir devlet tarafından ilk kez kullanılması, 1918 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte Çarlık Rusya yıkılmış ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti ile iç ve dış asayiş sağlanması için imzalanan anlaşma doğrultusunda Osmanlı kuvvetleri 1918 yılının haziran ayında Bakü'ye girmiş; Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben bölgeden çekilmiştir.

1919 yılında ise İngiliz işgaliyle karşı karşıya kalan Azerbaycan; 27 Nisan 1920'de Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiş ve SSCB'ye dâhil edilmiştir. 28 Nisan 1920'de ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan 12 Mart 1922'de Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi olmuş, 5 Aralık 1936'da ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyet arasında yer almıştır.

1980'li yıllarda dağılma sürecine giren Sovyetler Birliği nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında özellikle Dağlık Karabağ bölgesi kaynaklı sınır sorunları başlamış, pek çok Azerbaycan vatandaşı yaşadığı bölgelerden göç etmeye zorlanmıştır. 19 – 20 Ocak 1990 tarihlerinde ise yüzlerce sivilin öldürüldüğü, bine yakın Azeri'nin ise yaralandığı Kara Ocak olayı gerçekleşmiş; Moskova'nın askerî müdahalesi ise Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketini hızlandırmıştır. Devletin ismindeki Sovyet Sosyalist ibaresi çıkarılmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti ismi ile 1918 – 1920 yılları arasında kullanılan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bayrağı tekrar kullanılmaya başlanmıştır.

30 Ağustos 1991 tarihinde ise bağımsızlık kararı alınmış ve 18 Ekim 1991 itibarıyla bu karar yürürlüğe konulmuştur.

1993 – 2003 yılları arasında Haydar Aliyev'in başkanı olduğu Azerbaycan; 2003 yılından bu yana ise o yıl seçilen oğlu İlham Aliyev tarafından yönetilmektedir.

Ülkenin periyodik olarak yönetim değişikliği yaşadığı yıllarda, kendi sinema dilini bulma konusunda; çoğunlukla baskıcı rejimlerin etkisi gözlenmiştir. Bu nedenle Azerbaycan sineması farklı dönemlerde farklı anlatı tarzları geliştirmiştir. Ancak bağımsızlık mücadelesini kazandığı 1990'lı yıllardan itibaren son hâlini almaya başlamış ve 2000'li yıllar itibarıyla da özellikle geçmişle hesaplaşma alt metnine sahip ve milliyetçi anlatıyı tercih eden pek çok filmi izleyiciyle buluşturmuştur.

Anlatı dilinin değişimi, filmlerde kullanılan unsurlardan ve masalsı anlatı ile postmodern hikâyelerin harmanlandığı çalışmaların artış göstermesi üzerinden de gözlenebilmektedir. Masalsı anlatımın hâkim olduğu filmlere geçiş ile birlikte, inançların Azerbaycan Sineması'na yansımaya başladığı görülebilmektedir. Fantastik türde verilen eserlere ve masalsı anlatım içeren yapımlara bakacak olursak; Alisettar Atakişiyev'in yönettiği bir köy ile masal diyarının paralel anlatıldığı *Garip Cinler Diyarında* (1978) ile Guliyev'in çektiği masal sahneleriyle süslü *Cin Yeni Şehirde* (1986) filmlerinde cin unsurları

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

kullanılırken; İsmailov'u yönettiği insanları kötü güçlerden koruyan üç elmanın devler tarafından çalınmasına dair masaldan uyarlanan *Azaph Yollar* (1982) filminde ise devler bulunmaktadır. Tağızade'nin çektiği ölüm motifini komedi üzerinden ele alan *Öteki Dünyadan Gelen Sesler* (1991); Salayev'in çektiği bir filmin baş karakteri olan kadının sinemada öldürülmesini konu alan *Yarasa* (1995) ise postmodern tarzı da barındıran, soyut anlatının da başarılı birer örnekleridir. 2000'li yıllardan sonra ise *Nabat* (2014) ile *Ali ve Nino* (2016) gibi milliyetçi hikâyelere yönelim gözlenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben; birliği oluşturan eski cumhuriyetlerin hepsi ideolojik açıdan sistematik biçimde olmasa da komünizm yerine milliyetçiliğe yönelmiş, bütün cumhuriyetlerin bağımsızlık süreci ve sonrasında milliyetçilik temelli biçimleniş gözlenmiştir. Azerbaycan da bu reaksiyonu göstermiş ve doğal olarak bu durum da Azerbaycan sinemasına birebir yansımıştır. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycanlı sinemacıların genel üretimleri milliyetçi tavrı yansıtan, özellikle Ermenistan ile yaşanan Dağlık Karabağ sorununa değinilen yapımlar olmuştur. Çoğunlukla didaktik unsurlar barındıran bu filmlerde milliyetçi söylemler yer almış; milli kültür, egemenlik, milli kimlik ve üniter yapı unsurları farklı biçimlerde anlatıya yerleştirilmiştir. (Zor 2438)

Milliyetçi anlatı, farklı türlerde de kendisini gösterebilmektedir. Öyle ki, korku janrında dahi ön planda korku unsurları varken alt metinde milliyetçi bir hikâye anlatılabilmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan sinemasının ilk korku filmi olma özelliği taşıyan *Khennas* isimli yapımın da Sovyetler rejimi ile hesaplaşma hikâyesine alt metinlerinde özenli bir şekilde yer vermesi şaşırtıcı değildir.

4. Yöntem

Bu çalışmada insanın tarihin öznesi ve yaratıcısı olduğu görüşünden hareket eden ve insan etkinliklerinin mevcut nesnelleştirmesini insanın içsel kabiliyetleri ile karşılaştıran eleştirel kuramdan yararlanılmıştır. Korku sinemasının dayanağı olan korkular ve inançların, Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında çekilen bu türe ait ilk film olan *Khennas*'da karakter temsilieri, korku türünün klişelerinin kullanımı, inanç ve ibadet, İslam ve cinler, Sovyetler Dönemi'ne ait unsurların kullanımı gibi öğelerin nasıl ele alındığı incelenmiştir.

5. İlk Azeri korku filmi: Khennas

Yönetmenliğini Elvin Abdulla'nın yaptığı, senaryosunu yönetmen Elvin Abdulla ile Nijat Dadashov'un kaleme aldığı, Soltan Abdullayev'in görüntü yönetmenliğini yaptığı ve Hikmat Rahimov, Zemfira Abdulsamedova, Gorgud Jafar, Ramil Nabran, Zarina Qurbanova, Pervin Abiyeva, Nargiz Aliyeva, Turkey Jafarly gibi oyuncuların rol aldıkları *Khennas* filmi, 2023 yılında Türkiye'de *Cinnas* adıyla gösterime girmiştir. Film Azerbaycan sinemalarında ise önce 2018 sonra ise 2023 yıllarında vizyona girmiş, Türkiye'de ise sinemaların yanı sıra orijinal versiyonuyla Google Play üzerinden de satın alma ve kiralama seçenekleri ile yayınlanmıştır.

Filmin konusunu İlkin ve arkadaşlarının bir lanet nedeniyle yaşadıkları paranormal olaylar oluşturmaktadır. Köyde annesiyle doğum gününü kutlayan İlkin, günlerdir gördüğu aynı rüyanın etkisinden çıkamamaktadır. Annesinin yasaklarını göz ardı ederek rüyasında sıklıkla karşıısına gelen dedesinin ve babasının kaybolduğu, eve gitmeye karar verir. İlk bakışta sıradan eski ve terk edilmiş görünen ev, misafirlerini giderek daha çok korkutmaya başlar. Gece boyunca arkadaşlar bu evin şeytanların yurdu olduğunu keşfedecek ve bu iblislerin İlkin'in büyükbabasından başlayarak ailesindeki tüm erkeklerin lanetlendiğini anlayacaklardır. Lanetin nedeni ise İlkin'in subay olan büyükbabasının Sovyet döneminde, Sovyetler aleyhine propaganda yaptığı suçlamasıyla evin bodrumunda Müslümanları öldürmesidir.

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

5.1. Karakter temsilleri

Sovyet uzmanlar din ve dinî hayatın boyutlarını analiz ederken Sovyet Müslümanlarını gerçek müminler, geleneksel müminler, mütereddidler, gelenekselci ılımlar, aile ya da toplumun baskısı altındaki ılımlılar ve ateistler olarak altı grupta değerlendirmektedir. (Monteil 193) Örneklem olarak alınan *Khennas* filminde filmin başında Sovyet subayı tarafından öldürülen Müslüman karakterlerin gerçek mümin olarak kullanıldıklarını görüyoruz. Kelime-i Şahadet getirmeleri sırasında, son kelimelerini dahi söyleyemeden alınından vurularak öldürülen ilk karakterden sonra, daha yaşlı olan karakter vurulmasından önce Sovyet askerlerini lanetler. Vurma emrini veren komutan cin çarpması sonucu aynı yerde ölürken, Müslümanları vuran subayın soyu lanete uğrar.

Filmde yer alan Ilkin'in dedesi olarak verilen Sovyet subayının içerisinde yer aldığı grup, KGB'nin gizli örgütü olarak geçmekte ve 1950'lerde dinin yayılmasını önleme görevi yürüttükleri dile getirilmektedir. Bunun da yanlış veya farazi bir temsil olduğu düşünülemez zira 1930'lu yılların sonlarında Azerbaycan halkının asıl adının değiştirilerek "Azerbaycanlı" koyulması ile başlayan milli kimliği inkâr politikası, 1950'li yılların başlarında Azerbaycan'ın sosyal ve siyasi yaşantısını en çok etkileyen faktör olacaktır. 1940'lı yılların sonuyla birlikte yeni bir şekle bürünen "Azerbaycancılık" ideolojisi Sovyet Hükümeti tarafından 1950'li yıllar itibarıyla güçlü bir biçimde benimsenecek ve yayılması için güçlü bir çaba gösterilecekti. Pantürkist ve panislamist fikirlerin ülkede yayılmasından korkan Sovyet Hükümeti; Azerbaycan halkını etnik soy kökünden ayırmak için adını değiştirmeye ve hatta Türk ve İslam kültüründen soğutmak için de bu kültürlerin ülkeye yabancı unsurlar olduğunu, Azerbaycan halkına bu değerlerin zorla kabul ettirildiğini inandırmaya çalışıyordu. Bütün bunların arka planında ise halkı kendi soy kökünden ayırmak suretiyle milli özgüven sürecini engelleme gayesi yatıyordu. (Şükürov 934)

Bu sahne sonrasında günümüz Azerbaycan'ına geçildiğinde Sovyet subayın torunu Ilkin ve arkadaşlarını görürüz. Korku türündeki stereotiplerin aynen yansıtıldığı filmde; Ilkin şüpheli, Vüsal inançlı, Habil ile Günay ateist karakterler olarak karşımıza çıkarlar. Habil ile Günay yani ateistler ölürken, diğer karakterlerin hepsi inançlarına sığınarak kurtulmayı başarmaktadır. Habil ile Günay'ın inançsız oldukları "cinler, şeytanlar" gibi sözler üzerinden inançlılarla dalga geçmeleri, Günay'ın saçlarının arasında görülen kızıl renkler ve yine Günay'ın parmaklarındaki siyah ojeler üzerinden verilmiştir.

İlk sahnede karşımıza çıkmış olan Müslüman karakterler daha sonra Molla kıyafetleri içerisinde alınlarında delik izleri ile Ilkin'in karşısına çıkarlar. Molla kıyafetleri içerisindeki ölüler aslında Ilkin'e cinler tarafından gösterilen halüsinasyonlardır. Bu görüntüler Sovyetler Dönemi'nde İslam'a bakış yani korkutma ve uzaklaştırma olarak kullanılmaktadır.

5.2. Korku filmi klişelerinin kullanımı

Hangi ülke sinemasında olursa olsun bazı klişeler tüm korku türü filmlerde kullanılabilir. Bu klişelerden sallanan koltuk, kapı ve pencerelerin doğaüstü şekilde açılıp kapanması, yerde bir kinetik uygulanmaksızın yuvarlanan top, kendi kendine açılıp akmaya başlayan musluk ve kendi kendine çalmaya başlayan pikap da bu filmde karşımıza çıkıyor. Bunlara ek olarak kendi kendine çalmaya başlayan pikaptan duyulan ezgiler de Sovyet dönemi müzikleri olarak kullanılıyor.

Sovyet dönemi diğer Müslüman topluluklarda olduğu gibi Azerbaycan'da da din, Ruslarla Müslümanlar arasındaki farklılığın bir sembolü olarak kabul görmüş ve bu anlamda kültürel kimlik fonksiyonunu yerine getirmiştir. Bugün ise sosyo-kültürel değişme bağlamında Azerbaycan'da önemli derecede bir dinsel canlanma gözlenmektedir. Bundan da önemlisi, İslam, bireysel aidiyetlerin yanı sıra mezhep farklılıklarını bünyesinde toplayan ortak bir kimlik olarak algılanmaktadır. (Taştan 34)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

5.3. İslam ve cinler

İslam inancına sahip olan ülkelerde Allah korkusu dışında yalnızca Kur'an-ı Kerim'de geçtiği için cin adı verilen varlıklara karşı korku bulunmaktadır. Örnekleme olarak alınan filmde cinler "Müminleri de kafirleri de bulunan siyah gölgeler" olarak tarif ediliyor. Bedenine cin giren Günay karakterinin Latince söylediği sözleri cep telefonu uygulaması ile çevirdiklerinde "Beyaz gözlü kara gölgeler sizi takip ediyor" dediği anlaşılıyor. Filmde yer alan insan görünümüne bürünen ya da insan bedenine giren cinler de beyaz ve siyah gözler ile betimleniyor. Cinlere dair halk inançlarında yer alan tanıdık birinin suretinde görünme ve çağırma, Nas Suresi ile korunma gibi unsurlar filmde karşımıza çıkıyor.

Filme adını veren ve filmde de hannas cinleri olarak ifade edilen cinler, yine filmde sıklıkla Vesal karakteri tarafından okunan Nas Suresi'nde geçmektedir. Sıklıkla, daralmak anlamına gelen hannas, burada öldürülerek kalan huzursuz ruhlar nedeniyle bu evi tercih eden kafir cinleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Yaygın inanca göre hannas cinlerinin cennete yılan formunda girerek Adem'e yasak meyveyi sunduğu varsayılmaktadır. Geri kalan, kötülüğe sürüklemek için insanı arkasından izleyip döne döne vesvese veren, Allah anıldığı zaman sıklıkla şeytan ve şeytan ruhlu insan olarak tanımlanan hannas cinleri, hep insanın ardında gezen ve fırsat bulup onu kandırmaya çalışan varlıklar olarak kabul edilmektedir. Yukarıda değindiğimiz beyaz gözlü kara gözlerin İlkin ve arkadaşlarını takip ettiğine dair söylenen uyarı cümlesi de bunun altını çizmek amacıyla kullanılmıştır.

Kafir cinlerin huzursuz ruhların olduğu yeri sevmeleri üzerinden evin lanetlenmiş olmasının altı çizilirken, İlkin'in annesi suretinde gezinen cinin Vesal cinler hakkında bilgi verirken araya girip "İbadet edene cin denilmiyor" demesi ile izleyicilere İlkin'in annesinin aslında gerçek olmadığı, onun yerine görünenin cin olduğunu da altı metin olarak veriliyor.

Bütün bunların yanı sıra cinlerin farklı varlıkların suretine bürünebilmesi inancından hareketle evi terk etmeye çalışan karakterleri korkutarak evde tutma amacıyla kapının önünde beliren beyaz kurt temsiline başvurulmuştur. Filmin finalinde öldürülen Müslümanların kemiklerinin usule uygun şekilde gömülmesi ve ruhlarının huzur bulması için karakterlerin kurt tarafından yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Beyaz kurt aynı zamanda Azerbaycan halk kültüründe; totem, ata, ana olduğu gibi, halaskar, yol gösterici, şefkatli, hayır hak bir varlık olarak bilinmektedir. (Kalafat ve Güven 66)

5.4. İnanç ve ibadet

Azerbaycan filmlerinin çoğunda ibadet eden insanların görüntüleri yer almaktadır. Ancak Garayeva'nın makalesinde değindiği gibi

"Filmlerin çoğunda bu ibadet ve törenlerin büyük bir kısmı tam anlamıyla sahnelenmemiş olup kullanılan motif ve karakterler eleştirel bir biçimde yansıtılmış, bunların feodalite kalıntısı geri uygulamalar olduğu propagandası yapılmıştır. Dolayısıyla Sovyet devri Azerbaycan filmlerinde bu konular karşı propaganda aracı için kullanılmıştır, denilebilir."

şeklinde açıklamaktadır. Örnekleme olarak aldığımız *Khennas* filminde ise inançlı karakterlerin zamanını kaçırmamaya özen göstererek namaz kıldıkları, bunu inanarak yaptıkları vurgulanarak Sovyet devri Azerbaycan Sineması propagandaları tersine çevrilmiştir. Yine aynı şekilde *Khennas* filminde, korku ile Nas dualarının okunması, inançlı Vüsal karakterinin "Cinlere inanmıyorsunuz, lanete inanmıyorsunuz? Peki neye inanıyorsunuz? Kur'an sadece ölüler için mi?" diyerek çıkışması sonrası kırmızı boyalı saçları ve siyah ojeleri ile ateist olduğunu gösteren Günay karakterinin bedenine cin girmesi ve önce ateist olan diğer karakter olan sevgilisi Habil'i öldürmesi sonrasında ise kendi boynunu keserek intihar etmesi, filmde yer alan arada kalmış karakterlerin inançlarına sığınma yoluna girmelerini sağlayan, ivmeyi kazandıran sahne olarak dikkat çekiyor. Filmin finalinde ise Vüsal, İlkin'in

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

annesi ve Ilkin'in paralel planlarda Nas okuyup dua ettikleri ve Ilkin'in duayı bitirip Allah'tan af dilemesi ile cinlerin ortadan kaybolması yer alıyor.

5.5. Sovyetler'e ait unsurların filmde kullanımları

Filmde Sovyet askerlerinin kelime-i şahadet getirmelerini dahi beklemeden, yaptıkları işten keyif alarak insanları öldürdükleri görülmektedir. Bu sahnelerde üzerinde Lenin portresi bulunan bayraklar arka fonu kaplamaktadır. Filmin girişinde yer alan bu görüntüler sonrasında 1980'lerden beri kullanılmayan eve girildiğinde duvarlarda asılı olan Sovyet afişlerinden, Lenin büstlerine, Sovyet asker üniformalarından orak-çekeç figürlerine değin Sovyetler'i temsil eden birçok unsur filmin geçtiği dönemi de vurgulamak için kullanılmıştır.

Karakter temsilleri başlığı altında açıklanmış olan alnından vurulmuş, ölü Molla görüntüsü ilk olarak Ilkin'in karşısına aynadaki yansıma olarak çıkmaktadır. Herhangi bir rüzgâr olmaksızın, doğaüstü bir biçimde aynanın üzerindeki örtünün düşmesi sonrası aynaya yaklaşan Ilkin'in yansımasında önce Sovyetlere ait bir afiş görülürken, aynayı örtmek için eğilip örtüyü alarak kalktığına Sovyetlere ait afiş kapatacak açıda ölü Molla'yı görerek korkar. Bu korkutma ile aslında cinler tarafından zaten halihazırda şüpheli olan Ilkin karakterinin İslam'dan soğutulması ve kurtuluş yolunun kapanması amaçlanmaktadır.

6. Sonuç

Sinemanın keşfinden hemen sonra onunla tanışan Azerbaycan, tarihsel süreçte geçirdiği üç farklı dönem boyunca film üretimlerini gerçekleştirmeyi sürdürmüştür. Ancak dönemler bazında yapılan üretimler değişiklik göstermiştir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminin etkisi ile daha çok belgesel, dram ağırlıklı ilerleyen Azerbaycan Sineması, üçüncü bağımsız döneme girmesinin ardından 2017 yılında ilk kez korku türünde ürün vermiştir. Bu ürün de Azerbaycan'da yaşayan Azerilerin Sovyetler Birliği Dönemi boyunca içerisinde tuttuğu korkuları, üzüntüleri, acıları içerisinde barındıran bir öykü üzerinden ilerlemiştir. Örnekleme olarak aldığımız *Khennas* filmi önce bireylerin yaşadıkları acılara değinmiş, sonra da bu acıların toplum yaşantısındaki etkilerini ortaya koymuştur.

Üç ayrı hikâye üzerinden ilerleyen *Khennas* filminde ilk katmanda yer alan hikâye, Sovyet döneminde inançlarından dolayı öldürülen Müslümanların rejimin zulümden dolayı sonunu getirmesini temsil eden bir musallat göstergesini yansıtıyor. Bu anlatıya göre, evin içinde Ilkin'in zaman zaman görülmeyen bir şeylerden kaçan korkmuş durumdaki dedesinin zaman zaman da öldürülmüş mollaların vizyonlarıyla karşılaşması rejimin düştüğü durumu temsil ediyor. Nitekim hikâyeye göre, Ilkin'in dedesi tıpkı rejimin yok olması gibi ortadan kayboluyor.

Ardından gelen diğer katmandaki hikâye, İlkin ve arkadaşlarının başlarına gelen musibetleri çözmeye çalıştıkları günümüzde geçen anlatıyı içeriyor. Geçmişle yüzleşip, dedesinin ortaya koyduğu zulme tanık olan Ilkin'in öldürülen Müslümanların kemiklerini usule uygun biçimde dua okuyarak defnetmesi sonucu günümüzdeki musallat alametleri yok oluyor ve Azerbaycan vatandaşları kurtuluyor.

Bu iki hikâyeyi kapsayan üçüncü anlatı ise filmi korku janrına yerleştirmemizi sağlayan cin unsuruna yer veriyor. Bu unsur, filmde de anlatıldığı üzere huzursuz ruhların bulunduğu evlere musallat olan kötücül cinlerden ibaret. Dolayısıyla bu hikâyedeki anlatının kökenine indiğimiz zaman inançlarından dolayı zulüm gören ve öldürülen Müslümanların ahının; rejim üzerindeki kara bulutları doğurduğu sonucunu çıkarılmaktadır.

Oldukça karanlık bir atmosferde başlayan film, Sovyetler döneminin sert bir temsilinin ardından günümüz atmosferine geçiş yapıyor. Karakterlerin başlarına gelen korkutucu hadiselerden dolayı tipik bir korku filmi matematiğiyle ölümle yüzleşmeleri, hayatta kalmak için mücadeleye girişmeleri ve en

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

nihayetinde inanca sığınarak kurtuluğu bulmaları anlatılıyor. Fakat bütün bunlar işlenirken günümüzde yaşanan olayların sebebi olarak, geçmişte yaşananların geniş yer tuttuğuna dair metaforlar sunan *Khennas*; geçmişle ve gerçeklerle yüzleşerek huzurun bulunabileceğini işliyor.

Sonuç olarak *Khennas*; senaryo bağlamında klasik korku filmi matematiğini başarıyla uygulamasının yanı sıra, aynı zamanda alt metinleri ve hikâyesi ile Sovyetler rejiminden kurtulan Azerbaycan'ın yaşadığı özgürleşme sürecini de yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Bayramov, S. (2000). Azerbaycan Sinema Sanatında Tasviri Sanatın Yeri ve Önemi Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, ss.73-77.
- Garayeva, N. (2022). Sovyet Devri Azerbaycan Filmlerinde Bazı İslami Motiflerin ve Sufi Akımların Yansıtılması. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 12, ss. 293-304.
- İsmailov, T. (2001). *Türk Cumhuriyetleri Sinema Tarihi (3 Cilt): Azerbaycan Cumhuriyeti Sinema Tarihi 1. Cilt*, İstanbul : Türk Güzel Sanatlar Vakfı.
- Kalafat, Y, Güven, İ. M. V. N. (2011). Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler, *Arış*, No: 6, ss. 60-75.
- Kırık, A. M. (2014). Toplum ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Azerbaycan Sinema Tarihi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 41, ss.357-370.
- Monteil, V. (1992). *Sovyet Müslümanları*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Şükürov, V. (2022). 20.Yüzyılın 1950'li Yıllarında “Velikorus” Şovenizmi ve Azerbaycan. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. Cilt: 9, Sayı: 3, ss. 930-945.
- Taştan, A. (2003). Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma. *bilig*, No: 25, ss. 1-39.
- Zor, L. (2018). Azerbaycan Sineması'nda Bir Milliyetçi Söylem Örneği: Ali ve Nino. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık, 22 (4), ss. 2433-2447.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Sinema Tarihi Film İndeksi, http://cinema.aznet.org/film_az.html.
- Azerbaycan - İNSAMER (insamer.com)

Adres | Address

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124